

Csontvázas temetkezések Hajdúbagos–Cehăluț-lelőhelyeken

1. Bevezetés¹

A legújabb kutatások alapján a Hajdúbagos–Cehăluț-kerámiastílus szállásterületét kelet-nyugati irányban a Tisza vonalától a Meszes-hegység gerincéig, észak-déli tengelyen a Szamos és Kraszna összefolyásától a Fehér Körösig határozta meg Ioan Bejinariu.² Amíg nem tisztázódik az egykori „*Berkesz-kultúra*” kapcsolata a Hajdúbagos–Cehăluț- és a Felsőszőcs/Suciu de Sus-kerámiahagyományokkal,³ addig nyugati–északnyugati irányban bizonytalan a magyarországi elterjedési terület határa.

A Hajdúbagos–Cehăluț-kerámiahagyomány hatalmas elterjedési területe és a már több mint egy évszázada a Daraboshegyen feltárt⁴ első sírjai ellenére, mégis igen kevés információval rendelkezünk a csoport temetkezési szokásairól.⁵ Ennek számos oka van. Egyrészt a Koszider időszakában kialakult kerámiastílus korai leletanyagát nagyon nehéz elkülöníteni a kései Ottomány/Otomani–Füzesabony-kultúrkomplexum (OFCC) leletanyagától.⁶ És ugyanez igaz a kései, Reinecke Bronzezeit (R B) D–Hallstatt (Ha) A1 periódusból származó kerámiaanyagokra is, amelyen már a Gáva-kerámiastílus felé vezető egységesülési folyamat figyelhető meg.⁷ Jó megtartású fémleletek, amelyek segítenének a pontosabb datálásban, viszonylag ritkán kerülnek elő temetkezésekből. Ennek egyik magyarázata a fémek máglyán történő elégése, eldeformálódása lehet, a másik okot a korszak deponálási szokásaiban kell keresnünk. A kései (R BD) Hajdúbagos–Cehăluț-leletanyagot a 2000-es évek

¹ Köszönettel tartozom témavezetőimnek, Dani Jánosnak (egyetemi adjunktus, SZTE BTK Régészeti Tanszék) és Major Istvánnak (tudományos főmunkatárs, Atommagkutató Intézet–Isotoptech Zrt. Radiokarbon Kompetencia Központ) útmutatásukért és az eredmények értékelésében nyújtott segítségükért, valamint Márkus Gábornak (régész, Archeodata 1998. Bt.), Deák Ritának (régész, DM) és Szabó Lászlónak (régész, DM), akik a leletanyag feldolgozásának a lehetőségét átadták a számomra. Köszönöm Hajdu Tamásnak (egyetemi docens, ELTE TTK Embertani Tanszék), Gémes Anettnek (PhD-hallgató, ELTE TTK Embertani Tanszék), K. Zoffmann Zsuzsannának († antropológus, MNM) és Molnár Erikának (egyetemi adjunktus, SZTE TTK Embertani Tanszék) az embertani vizsgálat elvégzését, továbbá Tolvaj Pannának a nyers rajzanyag elkészítését. A KDP-2023-C2321722 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a 2023-2.1.2-KDP-2023-00002 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

² BEJINARIU 2024, 307–308; BEJINARIU–CONSTANTINESCU–BĂCUEȚ–CRIȘAN 2024, 172.

³ KOÓS 2005, 9–10; NAGY 2007, 137–138; GYURKA–SZIGETI 2025, Fig. 5–6.

⁴ ZOLTAI 1909, 20; ZOLTAI 1910, 34–40.

⁵ Egy nem rég publikált urnatemető Zaláu–Valea Miții, Dealul lupului-ról/Zilah–Farkas-dombról (Románia) újabb adatokkal szolgál a temetkezési szokások megismeréséhez (BEJINARIU–CONSTANTINESCU–BĂCUEȚ–CRIȘAN 2024, 167–208).

⁶ MARTA et al. 2010, 201.

⁷ Bővebben a R BD és Ha A1 időszakra keltezett leletanyagok problematikájáról lásd NÉMETI 2009, 214.

elejéig nem sikerült kimutatni a magyarországi kutatásban.⁸ Ez szorosan összefügg a lokális csoportok 20. századi elkülönítésének problémájával.⁹ A kisebb, helyi csoportok külön egyésként való kezelését azonban egyre inkább elveti a régészeti kutatás,¹⁰ viszont mindenképpen tisztázni kell viszonyukat a környező, például a Hajdúbagos–Cehăluț, Felsőszőcs/Suciu de Sus és Piliny néven elnevezett kerámiatradíciókkal. A néhány publikált Hajdúbagos–Cehăluț-temetkezés javarészt 20. századi ásonyom követéses feltárások során vagy izolált leletként került elő, többet ajándékozás útján határoztak meg temetkezésből származónak.¹¹ Az 1960-as, 1970-es évekig a közlések gyakran nem mutattak túl az ásatási jelentések és repertóriumok bejegyzésein. Ugyanakkor, így is rengeteg információt tartalmaznak; az ásatási naplók és jelentések pedig nagy precizitással, részletességgel és ábrákkal készültek, amelyek segítenek rekonstruálni a hosszú évtizedek során háborúkkal és többszöri költözéssel sújtott régészeti gyűjtemény(ek) hiányzó együtteseit.

A névadó lelőhely, Hajdúbagos–Daraboshegy¹² és az 1980-as évek közepén feltárt Sárretudvari–Hízóföld temetőrészletei,¹³ valamint néhány további sír előkerülése alapján a mindenkorai Hajdúbagos–Cehăluț-temetkezési rítust urnás-hamvasztásosnak határozták meg.¹⁴

Ugyanakkor a régi ásatási anyagok és az újabb feltárások között is találni olyan Hajdúbagos–Cehăluț-lelőhelyeket, ahol csontvázas sírok is előkerültek, de régészetileg nem határozták meg, esetleg nem lehetett pontosan keltezni őket, vagy nem kaptak kellő figyelmet. A következőkben ezek közül Hosszúpályi–Szomjúhát-dűlő 7.; Nagykereki–Körtvélyes 1.;¹⁵ Berettyóújfalu–Andaházapuszta 3.;¹⁶ De Pauli (Józsa)–Zelemér-puszta¹⁷ és Sárretudvari–Hízóföld¹⁸ lelőhelyek [1. tábla 1] korhasztásos temetkezéseit mutatja be a dolgozat. Az általam vizsgált lelőhelyek a Hajdúságban, illetve a Berettyó–Körös közén helyezkednek el, a feltárásokat a Déri Múzeum munkatársai végezték, a leletanyagok a múzeum régészeti gyűjteményében találhatók.

2. Hosszúpályi–Szomjúhát-dűlő 7. lelőhely

2.1. Lelőkörülmények

Hosszúpályi a Berettyó–Körös vidékén belül a Berettyó–Kálló köze kistájon helyezkedik el¹⁹ [1. tábla 1.14]. A lelőhely a folyószabályozások előtt az egykori Folyós-ér partján feküdt, időszakos öntési területekkel övezve.²⁰ A nagy kiterjedésű lelőhelyet 2017 márciu-

⁸ NAGY 2005, 84–85.

⁹ Például Hajdúbagos-csoport, Pișcolt–Cehăluț-csoport (Románia), Egyek-kultúra, Berkesz-kultúra, Biharea/Bihar-kultúra (Románia).

¹⁰ TÓTH–MARTA 2005, 107–43; NAGY 2007, 137–138; BEJINARIU–BĂCUEȚ–CRIȘAN–CULIC 2014, 68; GYURKA 2024, 287.

¹¹ GYURKA–SZIGETI 2025, 1. táblázat.

¹² KOVÁCS 1970, 27–47.

¹³ M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1986, 35–61; M. NEPPER 1991, 29.

¹⁴ NÉMETI 2009, 212.

¹⁵ MÁRKUS et al. 2016.

¹⁶ ZOLTAI 1912, 39–42; ZOLTAI 1915, 129; MESTERHÁZY 1966, 20; DM Rég. Ad. 1963.5.

¹⁷ DM Rég. Ad. 1927.2–3.

¹⁸ M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1986, 35–61; M. NEPPER 1991, 29.

¹⁹ DÖVÉNYI 2010, 256.

²⁰ II. KATONAI FELMÉRÉS (1819–1869).

sában terepbejárás során, a Konyár-Kálló északi magaspártján, egy körülbelül 2 m magas, mezőgazdasági munkálatok által bolygatott kiemelkedésen azonosították. A terepbejárás során bronzkori kerámiatöredékeket gyűjtöttek a múzeum munkatársai. Még ugyanabban az évben gázvezeték fektetéséhez kapcsolódóan régészeti feltárás folyt a területen.

A feltárás során 978 m² humuszolt területen 70 régészeti jelenség jelentkezett, a késő bronzkori Hajdúbagos–Cehăluț-kerámiahagyomány, a római császárkor és az Árpád-kor időszakából. A dokumentált jelenségek közül 30 a késő bronzkort reprezentálja, egy a szelvényfalban jelentkező hamus réteg, egy-egy árok és kút, 27 gödör és egy atipikus temetkezés. További egy épületből (22.) és két gödörből (49. és 52.) bronzkori és szarmata, a 14. árokból pedig újkőkori és bronzkori leletanyag keverten került elő.

Az 56. számú nagyméretű, lépcsősen mélyülő, többosztatú gödör északi és déli része is túlnyúlt a 2 m széles nyomvonalon. Szélessége 550 cm, mélysége 150 cm volt a nyesett felszíntől. A délnyugati széléhez az 57. számú leletanyag nélküli, sekély árok, keleti irányból az 55. gödör kapcsolódott. A feltárás során nem sikerült megfigyelni szuperpozíciót. Az 56. gödör leletanyaga Hajdúbagos–Cehăluț-stílusú kerámiatöredékeket tartalmazott. A leletanyag alapján az 55. gödör szintén a bronzkor ezen időszakból származik. Az 56. gödör keleti falánál, annak aljától 35 cm magasságban került elő a 60. számú, melléklet nélküli temetkezés [1. tábla 2]. A D–É tájolású, zsugorított pozícióban fekvő csontváz a jobb oldalán feküdt, arccal nyugat felé. A jobb kar a mellkas előtt, a bal kar az arc előtt behajlítva, a lábak egymáson, magasra felhúzva feküdtek. A terepi megfigyelések alapján egy felnőtt nő, jó megtartású csontváza került elő. A kor és nem meghatározást a fizikai antropológiai vizsgálat megerősítette, amely alapján az egyén 22–25 éves korában halhatott meg.²¹

A sírt melléklet, illetve sírgödör nyomának hiányában a befoglaló, 56. gödör leletanyaga alapján a Hajdúbagos–Cehăluț-időszakhoz tartozónak véljük.

2.2. Az 56. gödör leletanyaga

A nagyméretű gödörben a kerámiatöredékeken kívül, kevés állatcsont, kő, patics, egy csontszerszám és egy lekerekített, átfűrt kerámia korong volt, amely gyakran előfordul a Hajdúbagos–Cehăluț-típusú leletanyagban.

Csücskös peremű tál töredéke. A perem erősen kihajló, vállvonala hangsúlyos, a váll alatt felfelé álló, alulról többszörös félkörívvel árkolt bütyök helyezkedik el [3. tábla 1]. M.: 7,5 cm, sz.: 7,3 cm. A Kárpát-medencében a „halomsíros csomag” részeként terjedt el az edényperem csücskös kialakítása.²² Főként a R BC–D időszakra keltezett Hajdúbagos–Cehăluț-lelőhelyeken gyakori táltípus,²³ illetve a „*Biharea/Bihar*” leletanyagában is megvan.²⁴

²¹ A vizsgálatokat Hajdu Tamás és Gémes Anett végezték.

²² Kovács 1966, 4. kép 16; 9. kép 7; Kovács 1975, Pl. 1. 6. 1; Pl. 3. 3; Pl. 5. 2; Pl. 4. 34. 2; TROGMAYER 1975, Taf. 34. 388. 1; Taf. 44. 507. 4; NAGY 2005, 5. kép 10.

²³ Kovács 1970, 9. ábra 1; KACSÓ 1999, Taf. VII. 9; NAGY 2005, VIII. tábla 11; NAGY 2007, II. tábla 4; BEJINARIU 2010, 237, Pl. 7. 2; Pl. 8. 3; Pl. 9. 5, 6; MARTA et al. 2010, Pl. 18. 5, Pl. 36. 1; BEJINARIU–BĂCUEȚ–CRIȘAN–CULIC 2014, 63, Pl. 46. 2.

²⁴ DUMITRAȘCU–EMÖDI 1980, Fig. 6. 2.

Peremből induló, perem fölé emelkedő fülű, alacsony csésze töredéke. A perem egyenes állású, nyaka csonkakúpos kialakítású, hasa gömbölyded. A fül a hason támaszkodik [3. tábla 2]. M.: 3,9 cm, füllel együtt 5,2 cm, sz.: 4,2 cm. Az Egyek-típusú leletanyagban kedvelt forma.²⁵ A Hajdúbagos–Cehăluț-kerámiastílus időszaka alatt is végig használatban volt,²⁶ ezért precízebb keltező értéke nincs.

Kihajló peremű, magas, csonkakúpos nyakú, kiszélesedő vállú, vékony falú tárolóedény töredéke [3. tábla 3]. Kívül fekete, belül barna, fényezett felületű, besimított, függőleges vonalakkal díszített a nyak. M.: 13,8 cm, sz.: 9,3 cm. Kiszínesített peremátm.: 13,7 cm, sz.: 20,5 cm. Az amfora típus a kerámiastílus teljes időszakában használatban volt,²⁷ viszont a nyak besimított díszítése ritkán fordul elő a Hajdúbagos–Cehăluț-leletanyagban. A díszítés párhuzamát a kerámiatradíció R BD és a korai Ha A1 periódusra keltezett Nyíregyháza–Oros „Űr Csere”²⁸ és Crasna/Kraszna–Csereoldal (Románia)²⁹ településekről ismerjük.

Amfora hastöredéke ívelt nyak indításával. A vállvonal hangsúlyozott, az edény teste bikónikus. A has legnagyobb szélességén bütyök ül. A bütyök két oldalán, a vállvonal-tól a hasvonalig futó, függőlegesen bekarcolt vonalkötegek helyezkednek el [3. tábla 4]. M.: 5,8 cm, sz.: 5,2 cm. A bekarcolt vonalkötegek az OFCC és Halomsíros-hagyományokat tükrözik,³⁰ de igazán kedveltte a Hajdúbagos–Cehăluț- és „Berkesz”-típusú kerámiastílusban válik.³¹ Az edényforma és a díszítés is R BD–korai Ha A1 időszakra keltezett Hajdúbagos–Cehăluț-lelőhelyeken tűnik fel, például Nyíregyháza–Oros „Űr Csere”³², Crasna/Kraszna–Csereoldal (Románia),³³ Marca/Márkaszék–Husău (Románia).³⁴

Tárolóedény hastöredéke az ívelt nyak indításával. A vállvonal hangsúlyozott, az edény hasa nyomott gömbtestű. A has legnagyobb szélességénél bütyök ül, amely felülről széles, félköríves kannelúra övez. Mellette mindkét oldalon további kannelúra nyomai láthatók [3. tábla 5]. M.: 7,6 cm, sz.: 13,9 cm. Hajdúbagos–Cehăluț-leletanyagban általában kis talpon áll, és jellegzetes edényforma,³⁵ bár ennyire nyomott gömbtesttel kevesebbet ismerünk, például Nyíregyháza–Pazonyi út;³⁶ Oros környéke;³⁷ Debrecen–Szőlőtelep.³⁸ A bütyök körüli kannelúra a középső bronzkortól kezdve, a Halomsíros-időszakon át, a Hajdúbagos–Cehăluț- és a Piliny-leletanyagban is népszerű díszítés.³⁹

Kihajló peremű, ívelt nyakú, éles válltörésű, nagyméretű tál töredéke, a vállon felfelé álló, alulról többszörös félkörívekkel árkolt bütyök helyezkedik el [3. tábla 6]. M.: 7,2 cm, sz.: 8,4 cm, peremátm.: 29,5 cm. Időben és térben egyaránt széles körben elterjedt forma.

²⁵ KOVÁCS 1966, 4. kép 7; GYURKA 2024, 286.

²⁶ GYURKA 2024, 70.

²⁷ KOVÁCS 1970, 1. ábra 19, 22, 2. ábra 19; NAGY 2008, 1. tábla 1; NÉMETI 2009, Pl. I. 1; BEJINARIU–BĂCUEȚ–CRIȘAN–CULIC 2014, Pl. 37. 2; Pl. 51. 2; Pl. 54. 3.

²⁸ MARTA et al. 2010, 41.

²⁹ BEJINARIU–LAKÓ 2000, 171.

³⁰ BEJINARIU–LAKÓ 2000, 169; NAGY 2008, 32–33.

³¹ MARTA et al. 2010, 42.

³² MARTA et al. 2010, Pl. 6. 6; Pl. 30. 1.

³³ BEJINARIU–LAKÓ 2000, 177, Fig. 22. 4.

³⁴ BEJINARIU–BĂCUEȚ–CRIȘAN–CULIC 2014, 44, Pl. 35. 2; Pl. 42. 2.

³⁵ NAGY 2007, 132.

³⁶ NAGY 2007, VI. tábla 9.

³⁷ KOVÁCS 1967, 44, Fig. 16. 7.

³⁸ KOVÁCS 1970, 4. ábra 18.

³⁹ NAGY 2005, 82–83; GYURKA 2024, 146.

Számtalan példánya ismert a tárgyalt kerámiahagyomány lelőhelyeiről is,⁴⁰ illetve a „*Bihare/Bihar*”-típusú leletek között is.⁴¹

2.3. A temetkezés régészeti és radiokarbon datálása és értelmezése

A diagnosztikus kerámiatöredékek analógiái leginkább a R BC–D időszakra keltezett lelőhelyek kerámiaanyagában találhatók meg, illetve a szintén erre az időszakra datált „*Berkesz*”- és „*Biharea/Bihar*”-típusú leletanyagokban, ezért a gödör és a sír korát erre a periódusra keltezzük.

A fiatal nő bordacsontjából radiokarbon vizsgálat történt. A csont megfelelő fizikai tisztítása és előkezelése után, a kollagén kinyerés módosított Longin módszer alkalmazásával történt⁴² a debreceni Radiokarbon Kompetencia Központban. Az extrakció után a fagyaszttvaszártított zselatinból egy kisebb mennyiség MnO_2 reagenssel lett elégetve, majd a CO_2 gáz kinyerése és megtisztítása után zártcsöves grafitizáláson esett át. Az ^{14}C elemzés EnvironMICADAS gyorsító tömegspektrométerrel (AMS) valósult meg.⁴³

A csont kollagéntartalma 17,4% volt, ami kielégítő a sikeres kormeghatározáshoz. A radiokarbon kor 3097 ± 20 év (BP, $\pm 1\sigma$), amely OxCal szoftverben,⁴⁴ IntCal20 Northern Hemisphere radiokarbon kalibrációs görbe használatával,⁴⁵ Kr. e. 1424–1292 ($\pm 2\sigma$) dátumra lett kalibrálva [1. tábla 4].

A csont radiokarbon kora a R BC periódus második felét fémjelzi, valamint jól illeszkedik az 56. gödör kerámiatöredékeinek tipológiai keltezéséhez és a Hajdúbagos–Cehăluț-fazekashagyomány időbeli viszonyaihoz.

3. Nagykereki–Körtvélyes 1. lelőhely

3.1. Lelőrkörülmények

Nagykereki a Bihari-sík kistájon helyezkedik el, a magyar-román határ közelében [1. tábla 1.16]. A Körtvélyes 1. lelőhelyet ÉNy-ról a Dusnok-patak, az egykori Nagy Telek rét paleo-csatorna határolja.⁴⁶ Az M4-es autópálya nyomvonalán 2015-ben egy nagy kiterjedésű Hajdúbagos–Cehăluț település egyik gödrébe temetett csontváz (583.) került elő.⁴⁷ A kerek (átm.: 135 cm), sekély (m.: 35 cm) 392. gödör a bronzkori település nyugati szélén helyezkedett el, a Dusnok-patak partjának közelében. Betöltéséből nem-diagnosztikus késő bronzkori kerámiatöredékek kerültek felszínre. A gödörben lévő 583. temetkezés egy K–Ny-i irányban fekvő, arccal észak felé néző csontvázat rejtett, ami a jobb oldalán, zsugorított

⁴⁰ KOVÁCS 1970, I. ábra 14; 3. ábra 9; KACSÓ 1999, Taf. II. 5–6; Taf. X. 7; NAGY 2007, II. tábla 3; NAGY 2008, IX. tábla 3–7; MARTA et al. 2010, Pl. 17. 6; Pl. 21. 3; Pl. 26. 2–4; Pl. 32. 7; Pl. 33. 1, 4; Pl. 39. 3; BEJINARIU–BĂCULEȚ–CRIȘAN–CULIC 2014, Pl. 52. 4.

⁴¹ DUMITRAȘCU–EMÖDI 1980, Fig. 2. 6.

⁴² MOLNÁR et al. 2013, 338–344; MAJOR et al. 2019, 1551–1561.

⁴³ MOLNÁR et al. 2012, 147–160.

⁴⁴ BRONK RAMSEY 2009, 337–360.

⁴⁵ REIMER et al. 2020, 725–757.

⁴⁶ III. KATONAI FELMÉRÉS (1869–1887).

⁴⁷ MÁRKUS et al. 2016.

pózban feküdt a gödör alján [1. tábla 3]. A fej és a felsőtest valamivel magasabban helyezkedett el, mint a váz többi része, a jobb kar részútosan nyújtva, a bal kar behajlítva, alkarral a jobb könyökizületen pihent. A lábak felhúzva, részben egymáson feküdtek, a gödör íves vonalában. A Szomjúhát-dűlő 7. lelőhelyen eltemetett egyénhez hasonlóan itt sem helyeztek mellékletet az elhunyt mellé. A fizikai antropológiai vizsgálat⁴⁸ alapján a felnőtt férfi csontváza nem mutatott olyan sérülési nyomokat, amelyek indokolták volna a gödörben való elhantolást.

3.2. A temetkezés radiokarbon keltezése és értelmezése

2016-ban egy konferencia előadáson Dani János és munkatársai bemutatták a telepobjektumba temetett egyénhez kapcsolódó radiokarbon vizsgálat eredményét, amely 3142 ± 38 BP ($\pm 1\sigma$) konvencionális kort és Kr. e. 1501–1301 (2σ) kalibrált naptári kort eredményezett.⁴⁹ A debreceni Radiokarbon Kompetencia Központban újra datáltuk az elhunyt bordacsontját a 2.3. alfejezetben leírt előkezelési⁵⁰ és mérési technikával (AMS ^{14}C), ami valamelyest szűkítette az előbbi időintervallumot Kr.e. 1442–1301 (2σ) kalibrált naptári korra [1. tábla 4]. Mindkét radiokarbon eredmény támogatja a temetkezés Hajdúbagos–Cehăluț időszakra való keltezését.

4. Berettyóújfalu–Andaháza-pusztá (ma Andaházapusztá 3.)

4.1. Lelőkörülmények

Berettyóújfalu a Berettyó–Kálló köze kistáj része [1. tábla 1.2]. Berettyóújfalut az ártéri síkságok jellemzik, melyek a folyószabályozások óta javarészt szárazulatok.⁵¹ Andaházapusztá a Dancs-ér partján húzódik egy kiemelkedésen [2. tábla 1]. A bronzkori temetőt a 16. század elején elpusztult Andaháza temploma elfedte és megbolygatta,⁵² majd 1963-ban csatornaásás közben 6 m szélességben, 150 m² területen elpusztították a bronzkori temetőt.⁵³

Ezt megelőzően Zoltai Lajos még 1911-ben, helyi lakosok bejelentésére kutatta a területet, ahol két urnatemetkezést tárt fel, mindkettőben égett emberi csontok voltak. Az ásató az edények formai és díszítésbeli analógiáit – a nem sokkal azelőtt feltárt – daraboshegyi és egyek–szőlőhegyi⁵⁴ temetők kerámiái között találta meg.

Az első sír egy turbánalakú fedőtöredéket és egy kihajló peremű, ívelt nyakú, kettős kónikus testű urnát tartalmazott. Az urna nyakán vízszintesen körbefutó, bekarcolt vonalköteg, a vállán függőleges vonalkötegpárok, a legszélesebb hasvonalán felülről félkörívesen, többszörösen árkolt bütykök láthatók.⁵⁵ A második sírban egy sötétbarna, felfényezett felületű, az előzővel megegyező formájú urna feküdt, viszont ennek a vállán két kis fül helyezkedett el.

⁴⁸ A vizsgálatot Marcsik Antónia végezte.

⁴⁹ MÁRKUS et al. 2016.

⁵⁰ A csont kollagéntartalma 8,1% volt.

⁵¹ BARANYI 2004, 78; DÖVÉNYI 2010, 256.

⁵² ZOLTAI 1915, 119.

⁵³ DM Rég. Ad. 1963.5.

⁵⁴ ZOLTAI 1910, 40–45; KOVÁCS 1966, 160–177.

⁵⁵ Nem maradtak meg a leletek. Az urna rajzát és méreteit lásd ZOLTAI 1912, 41.

Nyaka vízszintesen körbefutó vonalköteggel, válla változó irányú, ferde hornyokkal sűrűn díszített, a has legnagyobb átmérőjénél négy, lapos bütyök ül egymással szemben⁵⁶ [2. tábla 2].

Az ásatás második napján, a közelben lévő téglavető területén a munkások 1 méter mélyen, Ny–K-i tájolású csontvázat találtak két edénnyel. Azonban ezen a területen nem lehetett ásatást végezni. A találók a csontokat kiásták, majd szétszórták, de a két edényt végül átadták a régésznek. Az egyik egy világosbarna, 7,8 cm magas, nagyméretű, magasra húzott fülű bögre. A 16,2 cm átmérőjű pereme enyhén kihajlik, nyaka hengeres, vállvonala hangsúlyozott, hasánál kiszélesedik, ami ferde árkokkal és 3 egymástól egyenlő távolságra elhelyezett, felfelé álló bütyökkel díszített, alja hirtelen összeszűkül, átmérője mindössze 6 cm [2. tábla 3].⁵⁷ A másik egy sekély tál töredéke, behúzott peremmel, vállán felfelé álló, hosszúkás bütykökkel, az íves vállon ferde árkolással díszített. A váll alatt élesen megtörik és kónikus, lefelé hirtelen szűkülő aljjal rendelkezik. Magassága 7 cm, legnagyobb átmérője 20 cm.⁵⁸ A két edényt Zoltai Lajos az egyeki temető edényeihez hasonlította, és így fogalmazott jelentésében: „félreismerhetetlenül a hallstatti ízlés befolyását árulja el, noha még bronzkori, vagy legalább is az átmeneti korból származik.”⁵⁹

Korábban egy bronzkori tálat és más edényeket szolgáltatottak be a lelőhelyről a Déri Múzeumba, ezek előkerülési helyén is kísérletet tett Zoltai Lajos a kutatásra, de eredménytelenül zárult. Az ajándékozott, kisméretű tál fekete, „svéd sisak” formájú. Az erősen kihajló pereme alatt három kisebb és egy nagyobb, átfúrt bütyök ül, alulról többszörös, félköríves árkolással és hármasként bekarcolt vonalköteggel, köztük egy-egy ujjbenyomással. Az edény fenekét ívelt árkokból kialakított csillagmotívum díszíti.⁶⁰ Egy másik ajándékozás alkalmával, ugyanerről a területről említettek épen előkerült edényeket, egyikben bronzkarikával, ám ezek nem kerültek a múzeumba.⁶¹

1963-ban Mesterházy Károly újra kiszállt a területre, amikor árokásás közben részben elpusztult az urnatemető, ekkor „...néhány csontvázas sírt is tönkretettek talajjegylengetés közben. A vázak korát nem lehetett megállapítani.”⁶² Ugyanakkor a temető területéről számos bronzkori cseréptöredéket gyűjtött.⁶³

4.2. A temetkezés régészeti keltezése és értékelése

A felfelé álló, szarvszerű bütykökkel díszített, behúzott peremű tál legjobb párhuzama Tiszavasváriban került elő szórványként. Ennek a példánynak a behúzott pereméből felfelé álló, szarvszerű bütykei alulról félköríves árokkötegekkel díszítettek. Kemenczei Tibor a Gáva-kerámiahagyomány termékeként azonosította.⁶⁴

⁵⁶ ZOLTAI 1912, 40; DANI 2011, 24. DM ltsz. IV.1911.40.61. M: 25 cm, legnagyobb átm.: 33 cm, p.átm.: 21 cm, f.átm.: 11,5 cm.

⁵⁷ Ltsz. IV.1911.40.2.

⁵⁸ A tál nem maradt meg a gyűjteményben. A rajzát lásd ZOLTAI 1912, 40.

⁵⁹ ZOLTAI 1912, 40–41.

⁶⁰ ZOLTAI 1912, 40. A fotóját lásd DANI 2011, 24. DM ltsz. IV.1911.40.1. M.: 4,5 cm, legnagyobb sz.: 13,5 cm, f.átm.: 4,5 cm.

⁶¹ ZOLTAI 1912, 39.

⁶² DM Rég. Ad. 1963.5.

⁶³ MESTERHÁZY 1966, 20; DM. Rég. Ltsz. 64.17.1–24.

⁶⁴ KEMENCZEI 1984, 67, Taf. CXXXII. 2.

A sekély, befelé hajló peremű, kónikus tál a középső bronzkortól jelenlévő forma, majd a Halomsíros-leletkörben nagyon gyakorivá válik, és itt a perem kannelúrázását is megtaláljuk.⁶⁵ A R BD időszak Gligorești-⁶⁶ és Cruceni–Belegiš-típusú⁶⁷ leletegyütteseiben is előfordul ez a tálforma és díszítés. Szintén jelen van a Tisza-vidék késő bronzkorának R BD–Ha A1, ún. pre-Gáva-időszakban.⁶⁸ A bronzkornak ennek a periódusára különösen jellemző ez a tálkialakítás és a kannelúrával díszített perem,⁶⁹ ami a Ha B1 időszakig, a Gáva-kerámiastílus időszakában is kedvelt maradt.⁷⁰

A felfelé álló, kisebb-nagyobb szarvszerű bütykökkel való díszítés igazán gyakorivá a R BD–Ha A1 időszakban válik, leginkább amforák és tálak vállvonalára helyezve.⁷¹ Előzménye a Halomsíros-fazekashagyományban keresendő.⁷² Megjelenik az Egyek–szőlőhegyi temető,⁷³ Nyírlugos–Szabadságtelep,⁷⁴ Nyíregyháza–Bujtos és Morgó⁷⁵ és Berkesz–Borzsova-pusztá⁷⁶ lelőhelyek edényein, illetve a „Biharea-/Bihar-típusú”⁷⁷ leletek között,⁷⁸ és az Igrița fazekashagyomány is szívesen alkalmazta ezt a díszítést.⁷⁹ Legszebb és legkülönlegesebb kivitelben Lăpuș/Oláhlápos amforáin találjuk meg.⁸⁰ A felfelé álló bütyök a Gáva-kerámiastílus időszakában már kifejezetten népszerű díszítési mód volt.⁸¹

A nagyméretű füles edény analógiája ritka, például Gyoma–Kádár-tanya⁸² és Gelej–Kanális-dűlő⁸³ lelőhelyekről ismert, de bütyökdíszítés nélkül. Egyébként a pre-Gáva-időszaknak a jellegzetes kerámiaformája, viszont nem felhúzott füllel készítették, hanem fül nélkül vagy két kisebb, perem alól induló, vállvonalon ülő füllel.⁸⁴

Míg az urnasírok leletei és az ajándékozott „svédsisak” alakú tál a Hajdúbagos–Cehăluț-fazekashagyományt képviselik,⁸⁵ addig a csontvázaz temetkezés mellékletei – ahogyan Zoltai Lajos is utalt rá – sokkal inkább a R BD vége és Ha A1 időszakból származhatnak, ahogyan a két edény analógiái is ezt a periódust reprezentálják.

⁶⁵ MALI 2015, 9, 8. tábla 11; 11. tábla 6; MALI 2020, 119. tábla 6; 121. tábla 11.

⁶⁶ GOGĂLTAN 2009, 122–123, Pl. VI. 1.

⁶⁷ SZENTMIKLÓSI 2021, Pl. XLVI. 9.

⁶⁸ V. SZABÓ 2002, 34, 38. kép 2.

⁶⁹ V. SZABÓ 2002, 15, 10. ábra; XXI. D. 3.

⁷⁰ V. SZABÓ 2002, 15, 34. ábra; XXI. D. 3. 28.

⁷¹ V. SZABÓ 2002, 27. kép 7; 69. kép 1–2; 22. ábra 105. sír. A Cruceni–Belegiš II. fázisában is előfordul (PRZYBYLA 2009, Fig. 17. 15–18), továbbá kései Noua lelőhelyről is ismerjük a díszítést (BORȘ–RUMEGA–IRIMUȘ–RUMEGA–IRIMUȘ 2014, 287, Fig. 11. 1–2).

⁷² TOČIK 1964, Abb. 4. 1; Abb. 5. 8; KOVÁCS 1966, 22. kép 9, 10, 13; KAPURAN 2019, 84, Fig. 78. 1.

⁷³ KOVÁCS 1966, 7. kép 4, 6, 11, 13, 15, 17–19; 8. kép 13, 14, 17, 21, 22.

⁷⁴ NAGY 2005, 64, 1. tábla 1.

⁷⁵ KOVÁCS 1966, 21. kép 21.

⁷⁶ KOVÁCS 1967, 36, Fig. 12. 13.

⁷⁷ A Biharea/Bihar-típusú leletegyütteseket a kutatók egy részről az Igrița (KACSÓ 1990, 43; KACSÓ 1995, 86–87; GHEMIȘ 2003, 103–104), más részről a Hajdúbagos–Cehăluț-kerámiastílushoz kötik (KACSÓ 1999, 104–106; EMÖDI 2002). Legutóbb I. Bejinariu és munkatársai a Biharea/Bihar-kör leleteit a Hajdúbagos–Cehăluț késői fejlődési szakaszának határozták meg (BEJINARIU–BĂCUEȚ–CRIȘAN–CULIC 2014, 68).

⁷⁸ DUMITRAȘCU–EMÖDI 1980, Fig. 1. 7; Fig. 3. 1; Fig. 7. 1; Fig. 8. 16, 17; Fig. 9. 1; Fig. 10. 1, 2; Fig. 12. 5.

⁷⁹ EMÖDI 1980, 272–273, Fig. 7. 30; Fig. 11. 77; Fig. 13. 89.

⁸⁰ KACSÓ 2001, Abb. 4, 6, 11, 16, 21.

⁸¹ V. SZABÓ 2002, 39. ábra 1. 27.

⁸² V. SZABÓ 2002, 17. kép 6.

⁸³ V. SZABÓ 2002, 22. ábra 126., 241. sír.

⁸⁴ V. SZABÓ 2002, 13, 6. ábra XIV. A. 1.

⁸⁵ KOVÁCS 1970, 45; NAGY 2008, 38; NÉMETHI 2009, 39.

Korábban úgy gondolta a régészeti kutatás, hogy a R BD időszakban a „*Berkesz-kultúra*” foglalta el a Hajdúbagos–Cehăluț-területeket.⁸⁶ Azonban az újabb kutatások kimutatták a Hajdúbagos–Cehăluț-fázekashagyomány jelenlétét a tárgyalt időszakból,⁸⁷ és ma már több R BD és Ha A1 időszakra keltezhető Hajdúbagos–Cehăluț-leletanyagot ismerünk.⁸⁸ Szintén erre a periódusra helyezi V. Szabó Gábor a proto- és pre-Gáva-kerámiatradíció jelenlétét, az előbbit az Észak-Alföld, utóbbit a Ha A2-ig, a Középső-Tisza-vidék és Dél-Alföld területére.⁸⁹ Ugyanakkor megjegyzi, hogy a Nyírség, a Szatmári-sík és Erdély területén a proto-Gáva-periódust a Hajdúbagos–Cehăluț- és a Felsőszőcs/Suciu de Sus- kerámiatradíció „színezi át.”⁹⁰ Az andaházapusztai temetkezés alapján feltételezhető, hogy a Berettyó–Kálló-koze is beletartozik ebbe a hatalmas területbe.

5. De Pauli (Józsa)⁹¹–Zelemér-pusztá

5.1. Lelőkörülmények

A Hajdúhát kistájon fekvő Debrecen és Hajdúböszörmény között [1. tábla 1.6], a Tóció forrásvidékén végzett feltárást Sőregi János 1927-ben. A lelőhely az előbbi települések közötti vasútvonal Hajdúszentgyörgy megállójától 800–900 méterrel északnyugatra fekszik, egy hosszú dombhát nyugati lejtőjén, a Tóció-patak bal partján.

A patakkal párhuzamosan, négy sávban húzódtak a foltok, amelyeken keresztül kutatóárkokat húzott a feltáró. Két kisebb bronzkori bögre⁹² került elő [2. tábla 4a–b], és igen sok őskori kerámiatöredék, kötőredék, ember- és állatsonttöredék feküdt a felszínen, de a feltárás sikertelenül zárult, mivel egyetlen régészeti objektum sem került elő.

A debreceni régész áttette a kutatás helyszínét a kutatóárokktól délre eső, szabályos, kis területre. A jó érzékkel kijelölt szelvény nyugati végében került felszínre egy teljesen ép, jó megtartású csontváz [2. tábla 6]. A sírgödör ovális, hossza 160 cm, szélessége 148 cm, mélysége 180 cm volt. A gödörben DNy–ÉK-i tájolással, 165 cm mélyen feküdt a váz, de a koponya 8 centiméterrel lentebb helyezkedett el. A csontváz hason, bal oldalra felhúzott, kelet felé néző lábakkal feküdt, míg a koponya a bal oldalán északnyugat felé nézett. A jobb oldali lapocka és a bordák a gerinc vonalában, illetve az alatt feküdtek, amiből Sőregi János azt a következtetést vont le, hogy a sírba helyezéskor, a mellkas a bal oldalára nehezedett, ami a fejnek a bal arcra fektetéséből is következett. Mindkét kart behajlították, a jobb kézfej a has alatt, a bal kézfej a csípő mellett feküdt, amelyre egy hatalmas, égett agyag-rögöt helyeztek. A behajlított bal láb a jobb lábon, sarokcsontjai a jobb combcsont proximális végének külső oldalán, míg a jobb lábszárcsont a combcsonttal szinte derékszöget bezárva feküdt. A lábfej mellett egy egyik oldalán simára csiszolt, nagyméretű kő került elő.

⁸⁶ Kovács 1967, 27–58; Kovács 1970, 36–44; KEMENCZEI 1984, 29–31, 96; KACSÓ 1987, 75.

⁸⁷ TÓTH–MARTA 2005, 128; NAGY 2005; NAGY 2007; NAGY 2008, 138; L. NAGY 2015, 77–78; MARTA et al. 2010; BEJINARIU–SZÉKELY–SANA 2009; BEJINARIU–BĂCUEȚ–CRIȘAN–CULIC 2014, 68, 73–74; BEJINARIU 2024.

⁸⁸ NAGY 2005, NAGY 2007; MARTA et al. 2010; BEJINARIU–BĂCUEȚ–CRIȘAN–CULIC 2014, 68, 73–74.

⁸⁹ V. SZABÓ 2017, 235, 239, 242, 7. kép.

⁹⁰ V. SZABÓ 2017, 239–240.

⁹¹ Ma Hajdúböszörmény határához tartozik a lelőhely.

⁹² DM ltsz. 1927.35.a. M.: 5 cm, p.átm.: 6,5 cm, f.átm.: 2,6 cm.; DM ltsz. 1927.35.c. M.: 5 cm, p.átm.: 7,2 cm, f.átm.: 2,7 cm.

A terepi megfigyelések alapján a felnőtt férfinak meghatározott váz méretei: koponyatetőtől a medencecsont alsó végéig 90 cm, a jobb láb sarkáig 119 cm. A jobb könyökizülettel egy vonalban feküdt egy nagyméretű edény szájjal lefelé fordítva, szája alatt egy kisebb és egy nagyobb kerámiatöredékkel.⁹³

A szelvényt 8 m hosszúságban meghosszabbították, de csak egy újabb bronzkori füles bögre⁹⁴ került elő [2. tábla 4c]. Egy másik, 5 m hosszú árkot a sírtól 5 méterre déli irányba jelölték ki, de abból semmi nem került elő, így az ásatást befejezték.⁹⁵

5.2. A leletanyag

A temetkezés egy ép amforát, egy kerámiatöredéket, két fém tárgyat, egy köeszközt és egy súlyos agyagrögöt tartalmazott. Habár a feltárás után *in situ* rekonstruálva kiállították a sírt a Déri Múzeumban, a leletanyag nem maradt meg a gyűjteményben. A dokumentációban fennmaradt rajzok és leírások szolgáltatnak információval a tárgyakról.

A feketeszínű amfora pereme kihajlik, alóla két, egymással szemben elhelyezett fül indul, amelyek a nyakon támaszkodnak.⁹⁶ Az íves nyak alatt egy árok fut körbe, az edény válla hirtelen kiszélesedik. A legszélesebb hasi élen egymással szemben négy bütyök ül, amelyek közül egy felülről kétszeresen árkolt. Egy éles töréssel az edény alja ívesen összeszűkül [2. tábla 5]. Az edény semmit nem tartalmazott. M.: 19 cm, p.átm.: 15 cm, f.átm.: 9 cm. Pereme kissé csorba.⁹⁷

Két darabból összenyomott, vörösré égett agyagrög a bal tenyérben feküdt, a kéz- és ujjcsontokat teljesen takarva. Az alján 3–4 ujjlenyomat látszott. H.: 23 cm, s.: 3,1 kg. Egy kerámia fenéktöredéke a kézfejekken nyugvó agyagrög belső oldalához simult. Az edény talpa körül két árokkal és azokat mindkét irányból közrefogó pontsorokkal díszített. Sőregi János megfigyelése szerint ez a töredék a sírföld betöltésének részét képezte. F.átm.: 8 cm, m.: 3,5 cm.

Egy őrlőkörtöredék(?) a sima lapjával lefelé, íves szélével a jobb sarokcsont érintésében feküdt. Hoffer Andrásnak, a Debreceni Református Kollégium tanárának meghatározása szerint anyaga salakos bazalt. A legközelebbi lelőhelye a Mátrában található. H.: 22 cm, sz.: 15 cm, legnagyobb v.: 5 cm, s.: 1,85 kg.

Egy bronz pánt is előkerült a jobb könyök belső szögletéből. H.: 3 cm, sz.: 1,5 cm, v.: 0,2 cm. Emellett egy réz- vagy bronzkarika töredékét észlelték a sírbontáskor, mely az ásató beszámolója szerint kézbevétel során darabokra esett.⁹⁸

⁹³ SŐREGI 1928, 41–42, 6–8. ábra

⁹⁴ DM ltsz. 1927.35b. M: 5 cm, p.átm. 7,2 cm, f.átm. 2,7 cm.

⁹⁵ DM. Rég. Ad. 1927.3.

⁹⁶ SŐREGI 1928, 8. ábra 4.

⁹⁷ A csontváz és a mellékletek ugyanazon a leltárszámon szerepelnek (DM ltsz. 1927.37), sajnos a teljes leletegyüttes elveszett.

⁹⁸ SŐREGI 1928, 42–43; DM Rég. Ad. 1927.3.

5.3. A temetkezés régészeti keltezése és értelmezése

Mivel a temetkezés leletei közül egyedül az amforáról maradt fenn legalább egy rajz, ezért csak ezt az edényt lehet értékelni. A fent leírt típus analógiája a Daraboshegyen feltárt urna-temető idősebb (R BB1/BB2) és fiatalabb fázisra (R BB2–C) datált sírjainak edényei között is megtalálható.⁹⁹ Az edényforma Halomsíros eredetű,¹⁰⁰ a díszítés a késő OFCC időszakától kezdve használatban volt.¹⁰¹ A R BB1/B2–C periódusban a Hajdúbagos–Cehăluț-lelőhelyeken megtalálható mind az amfora formai kialakítása, mind a díszítés használata.¹⁰² Például a következő lelőhelyekről került elő ilyen típusú edény: Suplacu de Barcău/Berettyószéplak–Lapiș (Románia);¹⁰³ Ciumești–Bostănărie/Csomaköz–Tökös (Románia);¹⁰⁴ Sárrétudvari–Hizóföld.¹⁰⁵ Elvértve későbbi, R BC–D időszakra keltezett leletanyagokban is előfordul,¹⁰⁶ például Debrecen–Kossuth-laktanya;¹⁰⁷ Sanislău–Pășună/Szaniszló–Legelő (Románia);¹⁰⁸ Crasna/Kraszna–Csereoldal (Románia).¹⁰⁹

Az edény párhuzamai alapján az elhunytat a középső és késő bronzkor átmeneti ideje és a R BC/D időszak között hantolhatták el. A közelben előkerült leletanyag is ezt az időszakot támogatja leginkább.

Az előkerült három bögre¹¹⁰ típus szerint ugyanabba a kategóriába sorolható. Peremük kihajló, nyakuk ívelt, testük gömbös, illetve a „b” csésze (lásd leltáriszámok) nyomott gömbtestű. A „c” bögre peremből indul és vállra támaszkodó, felhúzott füllel rendelkezik, a másik két edényen váll tájékon látszik a fül nyoma. Mind a három bögre hasa ferde kannelúrával díszített, a „c” bögre vállvonalán beszurkált pontsor fut körbe. A bögrék legjobb analógiái Berettyóújfalú–Arany János Gyermekváros¹¹¹ és Pișcote–Nisipărie/Piskolt–Homokosdomb (Románia)¹¹² lelőhelyek Hajdúbagos–Cehăluț-kerámiaanyagában fordulnak elő. Előbbi lelőhely radiokarbon mérések és tipokronológia alapján a R BB2–C,¹¹³ utóbbi Némethi János által a R BC/D időszakra lett keltezve.¹¹⁴

A zeleméri földvár a sír előkerülési helyétől mindössze 500 m távolságra, a Tócsa-patak túloldalán helyezkedik el. A földvár roncsolásmentes felmérése során¹¹⁵ a legidősebb időszakból származó leleteket a Hajdúbagos–Cehăluț-fazekashagyomány képviselte, amelyet időben a Gáva-kerámiastílus követett, és az erődítés élete valamikor a vaskorban zárult.

⁹⁹ Idősebb sír például a 17. sír, fiatalabb sírok például 2. sír, 20. sír (KOVÁCS 1970, 37–40, 1. ábra 16, 22; 3. ábra 16; 4. ábra 3).

¹⁰⁰ KOVÁCS 1966, 22. kép 11; KOVÁCS 1970, 40; L. NAGY 2008, 28.

¹⁰¹ NAGY 2008, 32.

¹⁰² NAGY 2008, 1. ábra 1.

¹⁰³ IGNAT 1984, Pl. XI. 2; BEJINARIU 2010, 237.

¹⁰⁴ NÉMETHI 1996, Fig. V. 1.

¹⁰⁵ BALOGH 2012, VI. tábla 1; IX. tábla 3; XIV. tábla 3.

¹⁰⁶ MARTA et al. 2010, Typological Pl. 1.

¹⁰⁷ POROSZLAI 1982, VI. tábla; V. SZABÓ 2004. 12. kép 17.

¹⁰⁸ NÉMETHI 1978, Fig. I. 1.

¹⁰⁹ BEJINARIU–LAKÓ 2000. Fig. 22/4.

¹¹⁰ SÖREGI 1928, 8. á./1–3.

¹¹¹ SZIGETI 2019, 6. tábla 7; 7. tábla 4; 8. tábla 5; 9. tábla 1, 2, 3; 10. tábla 6.

¹¹² NÉMETHI 1978, Fig. 8. 3, 4, 10; Fig. 10. 1; Fig. 11. 2.

¹¹³ SZIGETI 2019, 114–115, 118, 6–7. ábra.

¹¹⁴ NÉMETHI 1999, 153–154.

¹¹⁵ V. SZABÓ–BÁLINT 2017, 24–31; BÁLINT–MÁRKUS 2017, 89–104.

V. Szabó Gábor és Bálint Marianna a R BC és BD, illetve a Ha B1 periódusokra helyezte a földvár legintenzívebb használatát.¹¹⁶ Nem tartjuk kizártnak, hogy a Sőregi János által feltárt temetkezés és az erődítés között összefüggés lehet.

A terepi megfigyelések alapján Sőregi János úgy határozta meg, hogy az egyértelműen erőszakolt pózba fektetett váz kezeiben lévő agyagrög és a jobb lábfejnél lévő kő a halott lesúlyozását szolgálta. Valószínűsítette, hogy összekötözték az egyén kezeit, talán a lábait is.¹¹⁷ A R BD–Ha B3 időszakból származó települési objektumokba temetett emberi maradványok mellett, főleg férfiak, illetve nők és gyermekek közös sírjában több esetben megfigyelhető az őrlőkö elhelyezés, de mögöttes tartalmuk nem ismert.¹¹⁸ Mivel több mellékletet is helyeztek az elhunyt mellé, valószínűtlennek tűnik, hogy a helyi közösség ellenségének egy tagját hantolták el, vagy más profán ok miatt temették ilyen módon, esetleg összekötözve és súlyokkal a végtagoknál. Sőregi János felvetette a lehetőséget, hogy talán a halott visszajárásától való félelem vezetett a nem hétköznapi eltemetéshez.

6. Sárrétudvari–Hízóföld

6.1. Lelőkörülmények

Sárrétudvari a Berettyó–Körös vidéken, azon belül a Nagy-Sárréten helyezkedik el¹¹⁹ [1. tábla 1.22], a Hízóföld rész a Körtvélyes paleo-csatorna és a Zselléri erdő között húzódó, egykori széles folyóhátan fekszik.¹²⁰

1983 és 1985 között M. Nepper Ibolya és Sz. Máthé Márta egy 10. századi temető feltárása közben a Hajdúbagos–Cehăluț-kerámiahagyomány 22 síros urnatemetőjére bukkant, valamint 7, a feltárók által a középső bronzkorra keltezett csontvázas sírra [2. tábla 7]. A feltárók mindössze turbánalakú fedővel és tálakkal borított, kisméretű urnákat említettek az ásatás rövid leírásában.¹²¹ Az anyagfeldolgozásra 20 évvel később Balogh Judit szakdolgozatában került sor.¹²² A dolgozat a R BC periódusra datálta a teljes temetőt, de nem fejtette ki egyértelműen a különböző rítusú temetkezések egymáshoz való viszonyát.¹²³

A csontvázas sírok a 3400 m² feltárt területen szórtnak helyezkedtek el, tájolásukban nincs uralkodó égirány. Szegényesek és részben bolygatottak voltak, csupán négy sír tartalmazott mellékletet. Bronz, csónakalakú hajkarikákat tártak fel a 147., a 176. és a 250. sírokban, illetve egy alacsony csészét a 235. sírban.

¹¹⁶ V. SZABÓ–BÁLINT 2017, 26–27, 13–14. kép

¹¹⁷ SŐREGI 1928, 44; DM Rég. Ad. 1927.3.

¹¹⁸ KIRÁLY 2019, 189–190.

¹¹⁹ DÖVÉNYI 2010, 252.

¹²⁰ EOV 58-243 térképlap; II. KATONAI FELMÉRÉS (1819–1869).

¹²¹ M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1986, 58; M. NEPPER 1991, 29.

¹²² BALOGH 2012.

¹²³ BALOGH 2012, 83.

6.2. Sírleírás

A dokumentáció meglehetősen hiányos,¹²⁴ így a feltárt sírgödrök alakjáról és méreteiről nincs sok információnk. A teljeskörű fizikai antropológiai vizsgálat egy gyermekváz kivételével minden esetben megvalósult.¹²⁵

26. sír: erősen hiányos és rossz megtartású csontváz. ÉK–DNy-i irányban, a jobb oldalán feküdt, valószínűleg zsugorítva. A koponya a jobb oldalán, a jobb karja behajlítva, a hiányzó kézfej a fej előtt pihent. Erősen hiányosak a mellkascsonatok, csak néhány borda maradt meg. A mellkas közepétől lefelé teljesen hiányoznak a vázcsontok, egy 10. századi temetkezés okozta bolygatás miatt [2. tábla 7.26.]. Az antropológiai vizsgálat alapján felnőtt, a fogkopások alapján talán *maturus* korú váz. A koponyatető darabjai, a maxilla és mandibula töredékei női jelleget mutatnak. A megmaradt csontokon kóros elváltozás nyoma nem látszik. Melléklete nem volt.

117. sír:¹²⁶ rossz megtartású, jobb oldalán fekvő, ÉK–DNy-i tájolású, zsugorított váz. A jobb kar könyökben behajlítva, a kézcsonatok az arckoponya előtt feküdtek. A bal felkarcsont hiányzik, az alkarcsontok derékszögben keresztben feküdtek a bordákon, a kézfejcsonatok a jobb könyökízület alatt helyezkedtek el. Az epifizisek alapján még nem felnőtt, viszont a fogfejlődés 14 évnél idősebb kort mutat, tehát *juvenis* korkategóriába sorolható, ebből adódóan nemiséget nem lehetett megállapítani. Melléklete nem volt.

135. sír: rossz megtartású, hiányos, bal oldalára zsugorított, ÉK–DNy-i tájolású gyermekváz. A koponya a bal oldalán, a jobb felkarcsont a mellkas előtt, az alkarcsontok a mandibula előtt feküdtek, lábai felhúzva, combcsontokkal a mellkas előtt helyezkedtek el [2. tábla 7.135]. Nagyon töredékes és rossz megtartású a gyermekváz, a fogazat alapján 9–12 hónapos lehetett. Melléklete nem volt.

147. sír: hiányos, rossz megtartású, DK–ÉNy-i tájolású, bal oldalán fekvő, zsugorított felnőttváz. A koponya a bal oldalán, a bal kar hegyesszögben behajlítva, csuklóízülettel a jobb könyökízület alatt, a jobb kar nyújtva, a mellkas előtt feküdt.¹²⁷ A bal lábcsonatok töredékesek, behajlítva helyezkedtek el, a jobb láb csontjai hiányoznak. Felnőtt, a fogkopás alapján *maturus* korú egyén. A rendkívül töredékes és hiányos csontok nem alkalmasak nemiség meghatározására, de az agykoponya és a töredékes mandibula nőies jelleget mutat. Súlyos kóros elváltozás nem tapasztalható, azonban fertőzés vagy anyagcsere megbetegedés nyomai látszanak a csontokon. Ettől pontosabban megállapítani a csontok töredékessége miatt nem lehetett. Melléklet: a jobb halántékcsonat táján bronzékszer töredéke, a koponya bal oldalán bronzból készült, háromtagú, csónakalakú hajkarika¹²⁸ [2. tábla 7.147].

176. sír: erősen bolygatott, nagyon rossz megtartású, háton fekvő, DNy–ÉK-i tájolású váz. Arckoponyával lefelé fordítva, a mandibula a mellkason, a felkarcsontok és bordák egy része *in situ*, a többi másodlagos helyzetben. A jobb felkar a mellkas mellett, az alkarcsontok és a kézfej hiányoznak, a bal karcsontok egymással párhuzamosan, másodlagos helyzetben a

¹²⁴ DM Rég. Ad. 148-1983.

¹²⁵ A vizsgálatokat Molnár Erika végezte.

¹²⁶ Sem rajz-, sem fotódokumentáció nem maradt fenn.

¹²⁷ Van némi ellentmondás a leírás és a rajz között. A fenti sírleírásban a jobb és bal kar pozícióját a rajz alapján adjuk közre. Fotó nincs.

¹²⁸ 2 hajkarika (DM ltsz. 87.24.1.)

mellkas mellett feküdtek. A medence és a csigolyák hiányosak, a bal combcsont és medence töredéke másodlagos pozícióban volt. A többi hosszúcsont hiányzik. A csontok nagyon rossz megtartása miatt sem pontos életkor, sem nemiség meghatározása nem lehetséges. Rendkívül kopottak a fogai, ezért talán már nem a fiatal felnőtt kategóriába esik. A koponyatöredékeken férfias és nőies jellegek is mutatkoznak. Melléklet: a koponya kétoldalán összesen 5 bronz, csónakalakú hajkarika feküdt¹²⁹ [2. tábla 7.176].

235. sír: rossz megtartású, enyhén zsugorított, DK-ÉNy-i tájolású váz, 70 cm mélységben került elő. A koponya jobb oldalán, de összetörve feküdt, a mellkasi bordák elenyésztek. A jobb kar könyökben behajlítva, a kézcsonatok a nyakcsigolyáknál, a jobb kar derékszögben behajlítva, a kézcsonatok a jobb könyökízület felett feküdtek. A medence töredékes, a bal combcsont merőleges a gerinccel, a lábszárcsontok hegyesszöget zártak be a combcsonttal, a lábfejsontok előre néztek. A jobb combcsont hiányos, részben a bal lábszárcsontok alatt feküdt, a jobb lábszárcsontok párhuzamosak a bal combcsonttal, de bokaízülettel a bal lábszárcsontok alatt helyezkedtek el [2. tábla 7.235]. Az epifizisek és diafizisek csontosodása és a fogak enyhe kopása, illetve a nemi jellegek alapján fiatal felnőtt nő. A csontok gracilisak, az izomtapadási felszínek nem kifejezetten, testmagassága 163,15 cm. Kóros elváltozás nyomai nem tapasztalhatók a csontokon. Melléklet: a behajlított lábak mögött egy díszítetlen, lapos csésze feküdt, amelynek a füle letört¹³⁰ [2. tábla 8].

250. sír: közepes megtartású, baloldalára zsugorított, ÉNy-DK-i tájolású váz, ami 70 cm mélységben került elő. A koponya elmozdulva, az öreglyukon feküdt, a csigolyák és bordák hiányosak, a jobb kar behajlítva, a kézcsonatok a vállízület vonalában feküdtek. Bal karja hiányzik. A lábak közel 45°-ban behajlítva, egymáson helyezkedtek el. A lábfejek csontjai hiányoztak [2. tábla 7.250]. A koponya és a váz egyaránt nőies jelleget mutat. A fogak kopása, valamint az epifizisek és diafizisek és a koponyavarratcsontok elcsontosodása alapján fiatal felnőtt egyén. Magassága 154,8 cm. Melléklet: a koponya jobb oldali halántékcsontjánál háromtagú, csónakalakú, bronz hajkarika, a bal vállízület és kézfejsontok között egy edény fenéktöredéke feküdt.¹³¹

6.3. A temetkezések keltezése és értékelése

Valószínűleg a bronz, csónakalakú hajkarikák mindegyike a háromtagú típusba sorolható, kettő sírnál a leltárkönyvi leírás utal erre, illetve a 176. sír rajzán lévő skiccből is a háromtagú típusra lehet következtetni.¹³²

A háromtagú *Lockenringeket* a R BC–D közötti periódusban használták.¹³³ Ugyanakkor a daraboshegyi temető idősebb és fiatalabb sírjaiból is kerültek elő ilyen hajkarikák, amik a temető R BB1/BB2 fordulójától a R BC időszakig datálhatóak.¹³⁴ Kovács Tibor megjegyzi,

¹²⁹ DM ltsz. 87.25.1. Az ékszereket nem találtuk meg a múzeum régészeti gyűjteményében.

¹³⁰ DM ltsz. 87.23.1.

¹³¹ DM ltsz. 87.26.1. Sem a hajkarika, sem az edénytöredék nem került elő a múzeum régészeti gyűjteményéből.

¹³² DM Rég. Ad. 148-1983.

¹³³ MOZSOLICS 1973, 51–52; GÁVAN 2015, 134–137; GINALSKI et al. 2019, 404–407, Fig. 4.

¹³⁴ 1. sír, 2. sír/E urna, 7. sír, 10. sír/B urna (KOVÁCS 1970, 27–28, 38, 1. ábra 1; 2. ábra 14.).

hogy a 10. sírban talált három tagból álló hajkarika a legkorábbi (R BB1/BB2) előfordulása lehet a típusnak.¹³⁵

A kihajló peremű, perem fölé húzott szalagfüllel ellátott, nyomott gömbtestű csészetípus használati idejét szintén egy hosszabb időintervallumra keltezhetjük, ugyanis a Hajdúbágos–Cehăluț–kerámiastílus korai¹³⁶ és „klasszikus” időszakából¹³⁷ származó lelőhelyekről is ismert, csakúgy, mint a „*Berkesz*”-típusú kerámiaanyagból.¹³⁸ Ezek alapján a R BB1/BB2 és a BC/BD időszak között használták ezt a csészetípust.

A kisszámú melléklet alapján nehéz meghatározni, hogy a csontvázas rítussal eltemetetteket pontosan mikor hantolták el, hiszen a mellékletek egyike sem alkalmas szűkebb időkeret meghatározására. Annyi azonban bizonyos, hogy a lelettípusok készítése ideje lefedi a Hajdúbágos–Cehăluț-időszakot, továbbá a mellékletek típusai megtalálhatók a Hajdúbágos–Cehăluț-típusú leletanyagokban. Ezért nem látjuk okát, hogy a fenti sírokat ne kezeljük egy kontextusba tartozónak az urnás-hamvasztásos temetkezésekkel. Ezt támasztják alá a jelen tanulmányban közölt egyéb lelőhelyek adatai is, miszerint nem elszigetelt jelenség az inhumációs rítus alkalmazása Hajdúbágos–Cehăluț-lelőhelyeken. A csontvázas temetkezések biorégészeti vizsgálatai jelenleg is zajlanak.

7. Összegzés

A Nagykereki–Körtvélyes 1. és a Hosszúpályi–Szomjúhát-dűlő 7. Hajdúbágos–Cehăluț lelőhelyeken, bár egyik esetben sem volt a temetkezések mellett a vázakhoz közvetlenül köthető lelet, már a késő bronzkori településobjektumokon belüli előkerülésük alapján feltételezhető volt, hogy ugyanabból a korszakból származnak. Mind a két váz radiokarbon datálása alátámasztotta a terepi megfigyeléseket. Hogy miért nem a megszokott módon temették el ezeket az egyéneket, egyelőre kérdéses, és a régészettudomány számos elképzeléssel magyarázza az ilyen, atipikus (telepen belüli) temetkezéseket.¹³⁹ Lehetek a közösség kívülálló tagjai, betelepült idegenek, beházasodott egyének vagy olyan devianciával rendelkeztek, amiért nem a temetőben kaptak helyet. Viszont egyik csontváznál sem talált az antropológiai vizsgálat olyan elváltozásra utaló nyomot, amely indokolta volna a temetőn kívüli eltemetést, de egy gyors lefolyású betegség nem kizárható. Szintén nem lehetett megfigyelni erőszakos eseményre utaló trauma nyomokat a vázakon. Fontos azt is kiemelni, hogy a vázak pozíciója megtervezett, tudatos fektetésre utal, tehát nem a gödörbe estek vagy dobták az elhunytakat. A melléklet nélküli eltemetés esetleg erősítheti az egyének idegen, helyi közösségen kívüliként történő értelmezését.

A zelemér-pusztai egyént szokatlan pozícióban fektették a sírba, ez mindenképpen figyelemreméltó, ugyanakkor mellé fémtárgyakat és kerámiaedényt is helyeztek, ezért a végtisztelet megadását kell feltételeznünk. Hiszen, ha a helyi közösség ellensége volt, miért kapott útravalót a sírjába? Fizikai antropológiai vizsgálat híján nem tudjuk, hogy miben halt meg,

¹³⁵ KOVÁCS 1970, 38.

¹³⁶ Hajdúbágos–Daraboshegy 4. sírban (KOVÁCS 1970, 2. ábra 11), Körösszegapáti–Gál-tanya (NAGY 2008, XIII. tábla 2).

¹³⁷ Berettyóújfalu–Arany János Gyermekváros (Tesco) (SZIGETI 2019, 55–56, 10. tábla 5–6).

¹³⁸ KOVÁCS 1966, 11. kép 8, 11; 19. kép 3; 21. kép 6, 8.

¹³⁹ STAPEL 1999, 221–255; URAK–MARTA 2011, 160; KIRÁLY 2019.

erőszakos esemény, trauma, fertőzés, betegség nyoma található-e a vázon. Amit a rendelkezésre álló információkból tudunk, hogy az edénymelléklet Hajdúbagosa–Cehăluț-típusba tartozik. Hogy milyen kapcsolatban állt a Zeleméren eltemetett egyén a Hajdúbagosa–Cehăluț-kerámiastílus közösségeivel, arra nem tudunk választ adni, arra viszont igen, hogy a sír közvetlen közelében biztosan van Hajdúbagosa–Cehăluț-lelőhely.

Még kevesebb adatunk van az Andaházapusztán szétdúlt sír egyénéről, hiszen ez esetben alig tudunk valamit a váz fektetéséről és a sírgödőről. Viszont a két edénymelléklet alapján megállapítható, hogy a proto-Gáva-időszakban temethették el, amely a Berettyó–Kálló közén is Hajdúbagosa–Cehăluț-stílusvonásokkal tarkított.

Talán a legizgalmasabb lelőhely Sárrétudvari–Hizóföld bronzkori temetője, ami az első tényleges bizonyítéknak tűnik, hogy a Hajdúbagosa–Cehăluț-kerámiahagyomány közösségei mind a hamvasztást, mind a korhasztásos rítust alkalmazták, akár egyazon temetőn belül. A kérdés egyelőre nyitott a két rítus együttes alkalmazásának okaival kapcsolatban, ugyanakkor az erős Halomsíros-kultúrkör befolyása miatt egyáltalán nem meglepő.

Összességében úgy gondoljuk, hogy az inhumációs temetkezések száma magasabb lehet a Hajdúbagosa–Cehăluț-kerámiastílus lelőhelyein. Mindössze kutatási hiányosság, illetve kutatási bizonytalanságok miatt nem derült eddig fény az ilyen jellegű sírokra.

IRODALOM

- BÁLINT–MÁRKUS 2017 = Bálint M. – Márkus G.: A Zeleméri földvár régészeti célú geofizikai kutatása In: *A második hajdúböszörményi szitula*. Szerk.: V. Szabó G. – Bálint M. – Váczi G. [Studia Oppidorum Haidonicalium 13.] Budapest–Hajdúböszörmény 2017, 89–104.
- BALOGH 2012 = Balogh J.: *A Sárrétudvari–hízóföldi bronzkori temető*. Kézirat. Szakdolgozat. Szeged 2012.
- BARANYI 2004 = Baranyi B.: A berettyóújfalui kistérség rövid leírása. In: *Bihari Diéta 5*. Szerk.: Matolcsi L. [Biharis Dolgozatok 11.] Berettyóújfalú 2004, 75–88.
- BEJINARIU 2024 = Bejinariu, I.: The Late Bronze Age Cehăluț-Hajdúbágyos type discoveries from northwestern Romania. A stage of research. In: *Epoca bronzului de-o parte și de alta a Carpaților – The Bronze Age on both sides of the Carpathians*. Eds.: Sava, V.–Gogăltan, F. [Studii în onoarea lui Tudor Soroceanu la 80 de ani – Studies in honor of Tudor Soroceanu at 80 years] Cluj-Napoca 2024, 307–328.
- BEJINARIU 2010 = Bejinariu, I.: Aspects of the Late Bronze Age Cultural Evolution in North-western Romania (the Upper Barcău and Crasna Rivers). *Studii și comunicări Satu Mare* 26/1 (2010), 234–264
- BEJINARIU–BĂCUEȚ–CRIȘAN–CULIC 2014 = Bejinariu, I. – Băcuet–Crișan, D. – Culic, D.: *Cercetări arheologice preventive pe traseul Autostrăzii Transilvania. Descoperirile Bronzului Târziu din zona comunei Marca, județul Sălaj*. Cluj-Napoca–Zalău 2014.
- BEJINARIU–CONSTANTINESCU–BĂCUEȚ–CRIȘAN 2024 = Bejinariu, I. – Constantinescu, M. – Băcuet–Crișan, D.: The Late Bronze Age necropolis from Zalău, Sălaj County. *Ziridava Studia Archaeologica* 38 (2024), 167–208.
- BEJINARIU–LAKÓ 2000 = Bejinariu, I. – Lakó, É.: Contribuții la cunoașterea bronzului târziu din nord-vestul României. Așezarea de la Crasna. *ActaMP* 23/1 (2000), 153–219.
- BEJINARIU–SZÉKELY–SANA 2009 = Bejinariu, I. – Székely Zs. – Sana, V. D.: Régészeti ásatások a Nyíregyháza keletről elkerülő úton (26. és 33. lelőhely) Előzetes jelentés. Az Oros-Úr-Cserétől északra előkerült bronzkori régészeti leletek. *JAMÉ* 50 (2009), 191–224.
- BORȘ–RUMEGA–IRIMUȘ–RUMEGA–IRIMUȘ 2014 = Borș, C. – Rumega-Irimuș, L. – Rumega-Irimuș, V.: Noi date privind epoca târzie a bronzului pe valea mijlocie a Mureșului. Situl de la Aurel Vlaicu-Obreza, jud. Hunedoara. In: *Arheovest II*. In honorem Gheorghe Lazarovici – Interdisciplinaritate în Arheologie. Timișoara, 6 decembrie 2014. Eds.: Forțiu, S. – Cîntar, A. Szeged 2014, 273–294.
- BRONK RAMSEY 2009 = Bronk Ramsey, C.: Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radio-carbon* 51/1 (2009), 337–360.
- DANI 2011 = Dani J.: Berettyóújfalú és környezete az őskortól 1301-ig. In: *Berettyóújfalú az újkőkortól napjainkig*. Szerk.: Kállai I. Berettyóújfalú 2011, 16–31.
- DÖVÉNYI 2010 = Dövényi Z. (szerk.): *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest 2010.
- DUMITRAȘCU–EMÖDI 1980 = Dumitrașcu, S. – Emödi, J.: Materiale arheologice de la sfârșitul epocii bronzului și de la începutul epocii fierului descoperite la Biharea. *Acta Musei Porolissensis* 4 (1980), 47–67.

- EMÖDI 1980 = Emodi, I.: Necropola de la sfârșitul epocii bronzului din peștera Igrița. *SCIIVA* 31/2 (1980), 229–273.
- EMÖDI 2002 = Emödi, I.: O așezare din epoca bronzului de la Palota Veche. *EphNap* 12 (2002), 5–35.
- GĂVAN 2015 = Găvan, A. *Metal and metalworking in the Bronze Age tell settlements from the Carpathian Basin*. Cluj-Napoca 2015.
- GHEMIȘ 2003 = Ghemiș, C.: Piesen inedite din primul depozit de bronzuri de la Șuncuiuș–Peștera Unguru Mare. In: *In memoriam Nicolae Chidioșan*. Coord.: Cornea, L.–Ghemiș, C. – Moisa, G. Oradea 2003, 101–114.
- GINALSKI et al. 2019 = Ginalski, J. – Kotowicz, P. N. – Przybyła, M. S.: Supposed Bronze Age hoard of golden artefacts from the defensive settlement on the “Horodyszcze” hill in Trepca (Polish Carpathians). In: *Chasing Bronze Age rainbows. Studies on hoards and related phenomena in prehistoric Europe in honour of Wojciech Blajer*, *Prace Archeologiczne* 69. Eds.: Przybyła, M. S. – Dziągiewski, K. – Blajer, W. Kraków 2019, 399–417.
- GOGÂLTAN 2009 = Gogâltan, F.: Late Bronze Age dwelling at Iernut-Sfântu Gheorghe–Monument, Mures County. In: *Bronze Age Communities in the Carpathian Basin*. Proceedings of International Colloquium from Târgu Mureș 24–26 October 2008. Eds.: Bereczki, S. – Németh, E. R. – Rezi, B. Cluj-Napoca 2009, 103–142.
- GYURKA 2024 = Gyurka O.: *Kulturális kapcsolatok és tájhasználat a K.re. 2. évezred végén a Felső-Tisza-vidéken*. Kézirat. Doktori értekezés. Debrecen 2024.
- GYURKA–SZIGETI 2025 = Gyurka, O. – Szigeti, A.: From past to present: The research history of the Hajdúbágyos–Cehăluț pottery tradition and its territorial distribution in the light of recent research. *ActaArchHung* 76 (2025), 167–211.
- IGNAT 1984 = Ignat, D.: Așezarea de la sfârșitul epocii bronzului de la Suplacu de Barcău. *Crisia* 14 (1984), 9–26.
- II. KATONAI FELMÉRÉS (1819–1869) = *Magyar Királyság [B IX a 1124] – Második katonai felmérés (1819–1869)*. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=5&bbox=2101722.0843578954%2C6012825.657017102%2C2150068.5047482694%2C6029144.962555988> (a letöltés dátuma: 2023.10.02.)
- III. KATONAI FELMÉRÉS (1869–1887) = *Habsburg Birodalom (1869–1887) – Harmadik Katonai Felmérés*. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://maps.arcanum.com/hu/map/third-survey25000/?layers=129&bbox=2115475.972134813%380%2C6021153.707604448%2C2127543.4679753357%2C6025319.525645991> (a letöltés dátuma: 2023.10.02.)
- KACSÓ 1987 = Kacsó, C.: Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und das Chronologie der Suci de Sus. *Dacia* 31 (1980), 51–75.
- KACSÓ 1990 = Kacsó, C.: Bronzul târziu în nord-vestul României. *Symposia Thracologica* 8 (1990), 41–50.
- KACSÓ 1995 = Kacsó, C.: Der Hortfund von Arpășel. In: *Bronzefunde aus Rumänien*. Hrsg.: Soroceanu, T. [Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 10.] Berlin 1995, 81–130.

- KACSÓ 1999 = Kacsó, C.: Die Endphase der Otomani-kultur und die Darauffolgende Kulturelle Entwicklung im Nordwesten Rumäniens. In: *Kultura Otomani-Füzesabony-rozwoj, chronologia, gospodarka*. Materiały z konferencji archeologicznej Dukla, 27–28.11.1997. Ed.: Gancarski, J. Krosno 1999, 85–113.
- KACSÓ 2001 = Kacsó, C.: Zur Chronologischen und Kulturellen Stellung des Hugelgräberfeldes von Lăpuș. In: *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit*. Symposium Baia Mare, 7.-10. Oktober 1998. Hrsg.: Kacsó, C. [Bibliotheca Marmatia 1.] Baia Mare 2001, 231–278.
- KAPURAN 2019 = Kapuran, A.: *Velebit: A Tumulus Culture Necropolis in the Southern Carpathian Basin (Vojvodina, Serbia)*. [BAR International 2942.] Oxford 2019.
- KEMENCZEI 1984 = Kemenczei T.: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. [ArchHung 51.] Budapest 1984.
- KIRÁLY 2019 = Király Á.: Településen belül előkerült emberi maradványok a késő bronzkori – kora vaskori (Reinecke BD–HB3) Északkelet-Magyarországon. Kézirat. Doktori disszertáció. Budapest 2019.
- KOÓS 2005 = Koós J.: *A késő bronzkor történeti kérdései Északkelet-Magyarországon. Különös tekintettel az oszlári ásatás eredményeire*. Kézirat. Doktori disszertáció. Tézisek. Budapest 2005.
- KOVÁCS 1966 = Kovács T.: A Halomsíros kultúra leletei az Észak-Alföldön. *ArchÉrt* 93 (1966), 159–202.
- KOVÁCS 1967 = Kovács, T.: Eastern connections of north-eastern Hungary in the Late Bronze Age. *FolArch* 18 (1967), 27–58.
- KOVÁCS 1970 = Kovács T.: A hajdúbagosi bronzkori temető. *FolArch* 21 (1970), 27–47.
- KOVÁCS 1975 = Kovács T.: *Tumulus culture cemeteries of Tiszafüred* [RégFüz II/17.]. Budapest 1975.
- L. NAGY 2015 = L. Nagy, M.: Egy késő bronzkori település szerkezetének bemutatása Nyíregyháza–Oros, Mega Park lelőhelyről. *JAMÉ* 57 (2015), 71–97.
- M. NEPPER 1991 = M. Nepper I.: Sárrétudvari és környéke a XIII. századig. *BiMÉ* 6–7 (1991), 13–62.
- M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1986 = M. Nepper I. – Sz. Máthé M.: A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1981–1985 (Leletkataszter). *DMÉ* 1985 (1986), 35–61.
- MAJOR et al. 2019 = Major, I. – Futó I. – Dani J. – Cserpák-Laczi O. – Gasparik, M. – Jull, A. J. T. – Molnár M.: Assessment and Development of Bone Preparation for Radiocarbon Dating at HEKAL. *Radiocarbon*, 61/5 (2019), 1551–1561.
- MALI 2015 = A késő bronzkor kronológiai problémái egy perbáli, halomsíros időszakba sorolható település alapján. *Tisicum* (2015), 7–29.
- MALI 2020 = *A halomsíros időszak a Kelet-Dunántúlon*. Kézirat. Doktori értekezés. Budapest 2020.
- MÁRKUS et al. 2016 = Márkus G. – Dani J. – K. Zoffmann Zs. – Marcsik A.: Man in the Pit. Human remains on a Hajdúbagós/Pișcolt–Cehăluț type settlement from eastern Hungary. In: *Settlements of life and death. Abstract book*. Studies from Prehistory to Middle Ages. 25th–28th May 2016, Tulcea, Romania. Eds. Gogăltan, F. – Ailincăi, S-C. Tulcea 2016, 12.

- MARTA et al. 2010 = Marta, L. – Sana, V. D. – Bejinariu, I. – L. Nagy, M. – Berendi E.: *The Late Bronze Age Settlement of Nyíregyháza–Oros „Úr Csere”*. Satu Mare 2010.
- MESTERHÁZY 1966 = Mesterházy, K.: A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1962–1965 (Leletkataszter). *DMÉ* 1962–1965 (1966), 19–59.
- MOLNÁR et al. 2012 = Molnár M. – Rinyu L. – Janovics R. – Major I. – Veres M.: Az új debreceni C-14 AMS laboratórium bemutatása. Introduction of the new AMS C-14 laboratory in Debrecen. *Archaeometriai Műhely* 3 (2012), 147–160.
- MOLNÁR et al. 2013 = Molnár, M. – Rinyu, L. – Veres, M. – Seiler, M. – Wacker, L. – Synal, H-A.: EnvironMICADAS: a mini 14C AMS with enhanced Gas Ion Source Interface in the Hertelendi Laboratory of Environmental Studies (HEKAL), Hungary. *Radiocarbon* 55/2–3 (2013), 338–344
- MOZSOLICS 1973 = Mozsolics, A.: *Bronze-und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfund-horizonte von Forró und Ópályi*. Budapest 1973.
- NAGY 2005 = Nagy M.: Késő bronzkori település Nyírlugos határában. *JAMÉ* 47 (2005), 63–105.
- NAGY 2007 = Nagy M.: Késő bronzkori településrészlet Nyíregyházán. *JAMÉ* 49 (2007), 121–154.
- NAGY 2008 = Nagy M.: A Hajdúbagcs/Cehăluț csoport leletei a Sebes-Körös vidékéről. *DMÉ* 2007 (2008), 25–44.
- NÉMETI 1978 = Némethi J.: Descoperiri de la sfîrşitul epocii bronzului în zona Careiului. *SCIVA* 29 (1978), 99–122.
- NÉMETI 1996 = Némethi J.: Câteva consideraţii privind descoperirile funerare din epoca bronzului din nord-vestul României. *Studii şi Comunicări Satu Mare* 13 (1996), 27–55.
- NÉMETI 1999 = Némethi J.: *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*. [Bibliotheca Thracologica 28.]. Bucureşti 1999.
- NÉMETI 2009 = Némethi, J.: The Hajdúbagcs/Piscolt–Cehăluț Group. In: *Bronze Age communities in the Carpathian Basin*. Proceedings of International Colloquium from Târgu Mureş 24–26 October 2008. Eds.: Bereczki, S. – Németh, E. R. – Rezi, B. Cluj-Napoca 2009, 203–221.
- POROSZLAI 1984 = POROSZLAI, I: Késő bronzkori edény-depot lelet Debrecenből. *DMÉ* 1982 (1984), 75–100.
- PRZYBYŁA 2009 = Przybyła, M. S.: *Intercultural contacts in the Western Carpathian area at the turn of the 2nd and 1st Millenia BC*. Warsaw 2009.
- REIMER et al. 2020 = Reimer, P. J. – Austin, W. E. N. – Bard, E. – Bayliss, A. – Blackwell, P. G. – Bronk Ramsey, C. – Butzin, M. – Cheng, H. – Edwards, R. L. – Friedrich, M. – Groote, P. M. – Guilderson, T. P. – Hajdas, I. – Heaton, T. J. – Hogg, A. G. – Hughen, K. A. – Kromer, B. – Manning, S. W. – Muscheler, R. – Talamo, S.: The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon* 62/4 (2020), 725–757.
- SÖREGI 1928 = Söregi J.: A Zelemér-pusztai őskori zsugorított temetkezés feltárása és jelentősége. *DMJ* 1927 (1928), 38–46.
- STAPEL 1999 = Stapel, A.: *Bronzezeitliche Deponierungen im Siedlungsbereich. Altdorf-Römerfeld und Altheim, Landkreis Landshut*. [Tübinger Schriften zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie 3.] Berlin 1999.

- SZENTMIKLÓSI 2021 = Szentmiklósi, A.: *Așezările culturii Cruci-Belegiș în Banat. Settlements of the Cruci-Belegiș culture in Banat*. Ed.: Bejinariu, I. Cluj-Napoca 2021.
- SZIGETI 2019 = Szigeti, A.: *A Hajdúbágyos/Pișcolt–Cehăluț csoport településrészelete Berettyóújfalun–Arany János Gyermekvárosról*. Kézirat. Diplomamunka. Budapest.
- TOČÍK 1964 = Točík, A.: *Die Gräberfeld der karpatenländischer Hügelgräberkultur*. [Fontes Archaeologici Pragenses 7.] Praha 1964.
- TÓTH–MARTA 2005 = Tóth, K. – Marta, L.: Gefäßdepotfund der Felsőszöcs/Suciu de Sus–Kultur in Nyírmada–Vályogtető. *JAMÉ* 47 (2005), 107–143.
- TROGMAYER 1975 = Trogmayer O.: *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé*. [Fontes Archaeologici Hungariae] Budapest 1975.
- URÁK–MARTA 2011 = Urák, M. – Marta, L.: Human Remains of the Late Bronze Age Settlements in the Upper Tisza Area – New Researches and New Evidence. In: *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin*. Eds.: Berecki, S. – Németh, R. E. – Rezi, B. Târgu Mureș 2011, 155–162.
- V. SZABÓ 2002 = V. Szabó G.: *Tanulmányok az Alföld késő bronzkori történetéhez. A Proto-Gáva-periódus és a Gáva kultúra időszakának emlékei a Tisza vidéken 1–2*. Kézirat. Doktori disszertáció. Budapest 2002.
- V. SZABÓ 2004 = V. Szabó G.: A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydeponálás szokásához. *MFME–StudArch* 10 (2004), 81–113.
- V. SZABÓ 2017 = V. Szabó G.: A Gáva-kerámiastílus kora. Az Alföld a hajdúböszörményi szitulák földbekerülésének időszakában In: *A második hajdúböszörményi szitula. The second situla of Hajdúböszörmény and its relations*. Szerk.: V. Szabó G. – Bálint M. – Váczi G. [Studia Oppidorum Haidonica 13.] Budapest–Hajdúböszörmény 2017, 231–278.
- V. SZABÓ–BÁLINT 2017 = V. Szabó G. – Bálint M.: A második hajdúböszörményi szitula. In: *A második hajdúböszörményi szitula. The second situla of Hajdúböszörmény and its relations*. Szerk.: V. Szabó G. – Bálint M. – Váczi G. [Studia Oppidorum Haidonica 13.] Budapest–Hajdúböszörmény 2017, 9–44.
- ZOLTAI 1909 = Zoltai L.: A Múzeum gyarapodása. *DMJ* 1908 (1909), 18–34.
- ZOLTAI 1910 = Zoltai L.: A Múzeum gyarapodása. Ásatás a hajdúbágyosi Daraboshegyen. *DMJ* 1909 (1910), 14–26, 34–40.
- ZOLTAI 1912 = Zoltai L.: Andaháza-pusztai ásatás (Andaháza történetével s egy ábrával). *DMJ* 1911 (1912), 36–42.
- ZOLTAI 1915 = Zoltai L.: Debreczen sz. kir. város múzeuma. Az első tíz esztendő (Két képtáblával.) *ArchÉrt* 35 (1915), 115–134.

A TÁBLÁK JEGYZÉKE

1. tábla: 1.: Hajdúbagos–Cehăluț temetkezések a teljes elterjedési területen: 1. Bagamér–Déli szőlőskert, 2. Berettyó-újfalú–Andaházpuszta 3, 3. Berkesz–Csonkás-dűlő, 4. Bocskai kert, 5. Csomaköz–Tökös/Ciumești–Bostănărie (Románia), 6. De Pauli/Hajdúböszörmény–Zelemér-puszta, 7. Debrecen–Haláppuszta, 8. Debrecen–Tócó-part, 9. Debrecen–Nyulas, Transzformátor telep, 10. Demecser–Borzsova-puszta, 11. Hajdúbagos–Daraboshegy, 12. Hajdúsámson–Majorsági földek/Vermeshát, 13. Hajdúszoboszló, 14. Hosszúpályi–Szomjúhát-dűlő 7., 15. Márkaszék/Marca–Husău (Románia), 16. Nagykereki–Körtvélyes 1., 17. Nyíregyháza–Bujtos és Morgó, 18. Szilágyperecsen/Pericei (Románia), 19. Szilágyperecsen/Pericei–Keller-tag (Románia), 20. Piskolt–Homokos-domb/Pișcolt–Nisipărie (Románia), 21. Szaniszló–Legelő/Sanislău–Pășună (Románia), 22. Sárrétudvari–Hízóföld, 23. Berettyószéplak/Suplacu de Barcău–Lapiș (Románia), 24. Szilágysomlyó/Șimleu Silvaniei–Sós domb (Románia), 25. Érmihályfalva/Valea lui Mihai–str. Izvorului (Románia), 26. Érmihályfalva/Valea lui Mihai–str. Breslelor (Románia), 27. Zilah–Farkas-domb/Zalău–Dealul lupului (Románia), 28. Zsáka–Nagynyomás-puszta/Vizesi-tanya (készítette: Szigeti Anna GYURKA–SZIGETI 2025 nyomán).

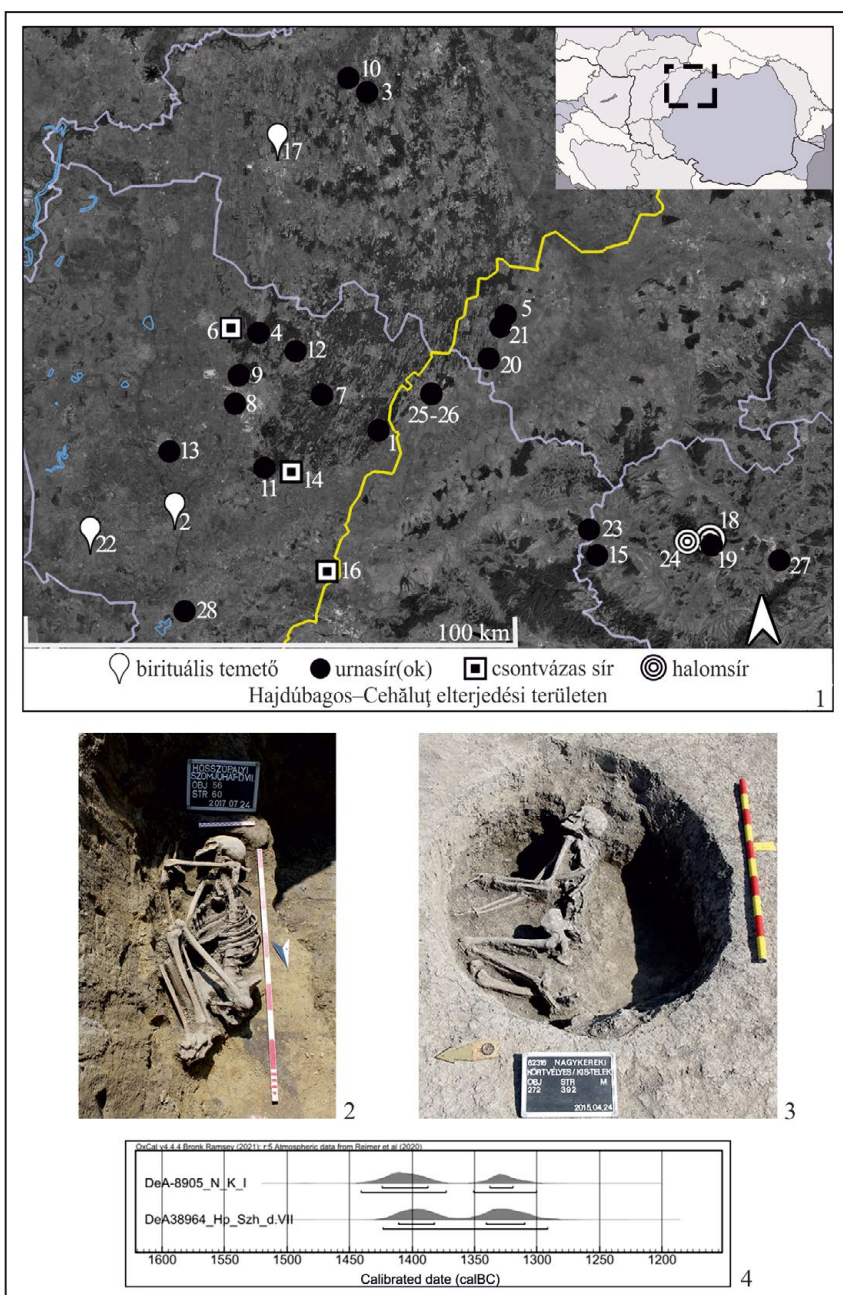
2. tábla: 1.: A lelőhely elhelyezkedése Zoltai L. térképén (DM Rég. Ad. II.1914.54.7. nyomán); 2.: A 2. urnasír edénye (Ltsz. IV.1911.40.61.; fotó: Jurás Ákos nyomán); 3.: A csontvázas temetkezés egyik melléklete (Ltsz. IV.1911.40.2.; fotó: Szigeti Anna). 4–6.: De Pauli–Zelemér-puszta. 4.: Bögrék a lelőhelyről (a.: Ltsz. 1927.35a.; b.: Ltsz. 1927.35b.; c.: Ltsz. 1927.35c.; fotó: Szigeti Anna); 5.: A csontvázas temetkezés amforája Sőregi J. rajzán (Ltsz. 1927.37., DM Rég. Ad. 1927.3 nyomán); 6.: A csontvázas temetkezés helyszíni fotója (DM Rég. Ad. 1927.3). 7–8.: Sárrétudvari–Hízóföld. 7.: A temetőtérkép és a bronzkori temetkezések rajzai a mellékletekkel (rajz: DM Rég. Ad. 148–1983. nyomán; fotó: Koroknai Zsolt nyomán); 8.: A 235. sír melléklete (fotó: Koroknai Zsolt)

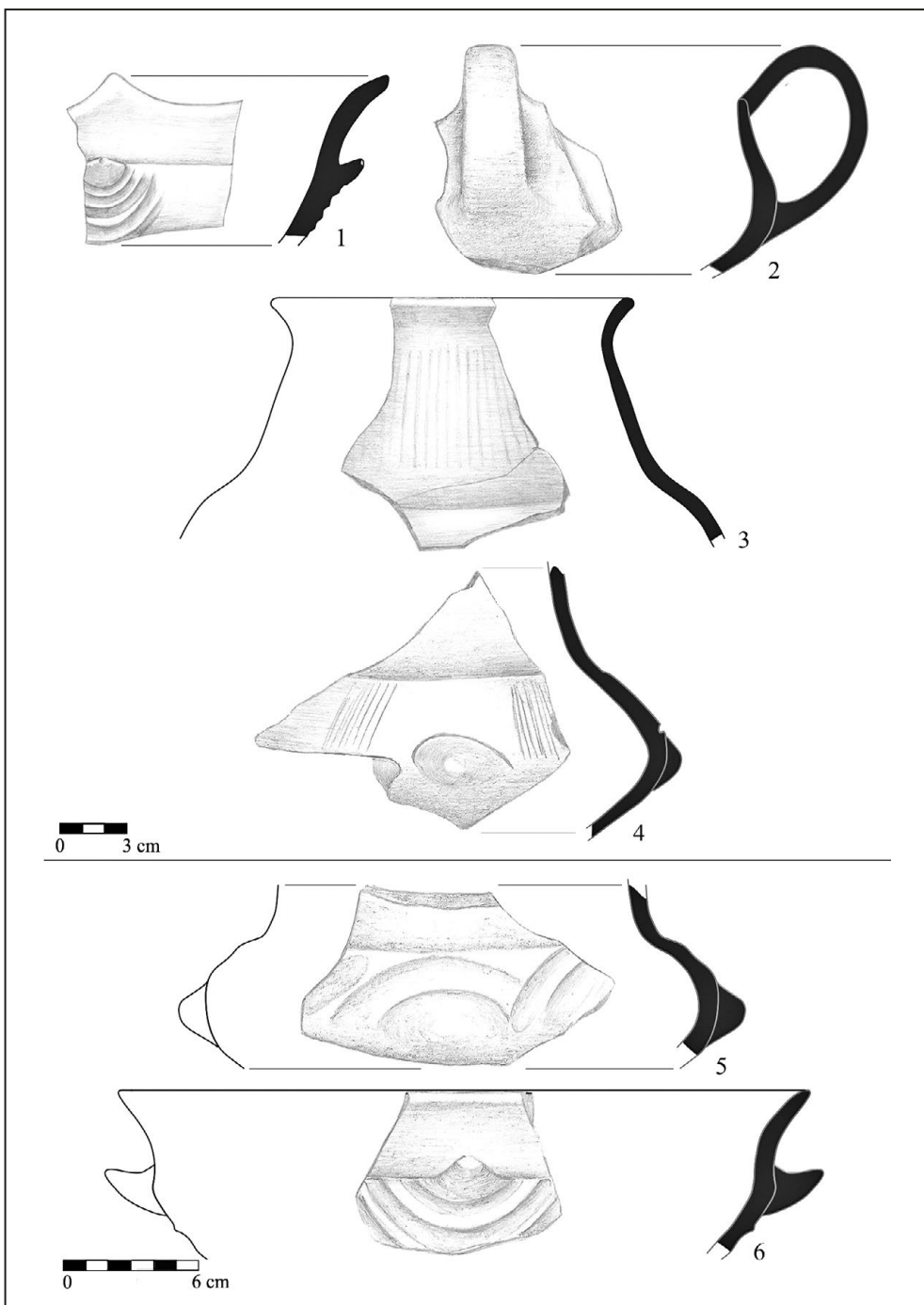
Inhumation burials at Hajdúbajos–Cehăluț sites

Although research of the Hajdúbajos–Cehăluț pottery tradition began with the archaeological investigation of the urn cemetery at Daraboshegy, burials and cemeteries are only sporadically documented during nearly 120 years of research. According to recent data, the area of the pottery tradition covers a large territory in the northeastern Carpathian Basin, including the area from Nyírség and the confluence of the Kraszna-Szamos Rivers to the White Körös River and eastwards to the Meszes Mountains. Despite this, only 12 mostly small cemeteries are known, and another 22 sites where burials have been discovered or where researchers believe burials were found. The reasons for the lack of knowledge about the burial customs include the lack of research, the fragmented delineation of the Hajdúbajos–Cehăluț pottery tradition in Romania and Hungary until the 2000s, the separation of local archaeological groups in the 20th century and the worn-out fate of archaeological collections.

Our current knowledge suggests that the burial rite of the Hajdúbajos–Cehăluț communities was mainly inurned cremation, based on the Hajdúbajos–Daraboshegy and Sárrétudvari–Hízóföld cemeteries and smaller find assemblages. However, the skeleton graves excavated at the settlement sites of Hosszúpályi–Szomjúhát-dűlő 7; Nagykereki–Körtvélyes 1, as well as the seven inhumation graves from Hízóföld that were re-examined, have reduced the validity of the above statement. In addition, two other Hajdúbajos–Cehăluț sites were investigated, where skeletal burials were unearthed in the first half of the 20th century.

Two radiocarbon dates and the interpretation of the finds show the atypical burials are all related to the Hajdúbajos–Cehăluț sites. The reasons for the difference from the prevailing burial rite are not yet clear, but the influence of the Tumulus culture communities, which played a major role in the development of the Hajdúbajos–Cehăluț pottery style, is a plausible factor.

3. tábla: Hosszúpályi–Szomjúhát-dűlő 7. lelőhely 56. gödör válogatott leletanyaga
(rajz: Tolvaj Panna, Szigeti Anna)